

Ekonomia społeczna jako skuteczny instrument aktywizacji społeczno-zawodowej osób wykluczonych i zagrożonych wykluczeniem

Przedsięwzięcia prowadzone w ramach ekonomii społecznej nie są na pewno uniwersalnym remedium na problem bezrobocia i związanego z nim wykluczenia społecznego, ale bez żadnej wątpliwości są szansą dla wielu osób na powrót do aktywnego życia społecznego i zawodowego. Posiadają one bowiem pewne atuty, które odgrywają szczególną rolę w przezwyciężaniu wykluczenia społecznego – problemu dotykającego większość zamożnych społeczeństw europejskich, w tym społeczeństwo polskie, a wynikającego z kumulacji negatywnych skutków bezrobocia i społecznej bierności trwających przez długi czas. Dzięki swoim atutom ekonomia społeczna może być skutecznym instrumentem aktywizacji społeczno-zawodowej zarówno dla osób bądź grup już dotkniętych wykluczeniem, jak i tych, którzy są nim dopiero zagrożeni, poprzez tworzenie inkluzywnego lokalnego rynku pracy i przyczynianie się do rozwoju gospodarki wspólnotowej.¹ Na czym polegają te możliwości, które oferują przedsięwzięcia ekonomii społecznej?

Dzięki odpowiednim regulacjom prawnym² przedsięwzięcia ekonomii społecznej (przede wszystkim kluby i centra integracji społecznej oraz spółdzielnie socjalne) ułatwiają dostęp do zatrudnienia, a także do wszelkich zasobów wsparcia społecznego, osobom i grupom, które mają problemy z samodzielnym radzeniem sobie z trudnościami życiowymi. Zatrudnienie to połączone jest z różnymi rodzajami wsparcia, które ma na celu reintegrację zawodową i społeczną, czyli przywrócenie im zdolności do zatrudnienia i możliwości samodzielnego funkcjonowania na otwartym rynku pracy, a także umiejętności funkcjonowania i pełnienia innych ról społecznych nie tylko w środowisku pracy, ale również

¹ A.Niesporek, K.Wódz, Ekonomia społeczna na rzecz integracji społecznej. Przypadek województwa śląskiego. Wprowadzenie, [w:] K.Wódz, K.Faliszek (red.), Aktywizacja – Integracja – Spójność społeczna. W poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań w obszarze polityki społecznej i pracy socjalnej. WE Akapit, PTS, Toruń 2009.

² Patrz m.in.: Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, Dz.U. Nr 96, poz. 873, z późn. zm.; Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 roku o zatrudnieniu socjalnym, tekst jednolity Dz.U. z 2011, Nr 43, poz. 225, z późn. zm.; Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz.U. Nr 99, poz. 1001, z późn. zm.; Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych, Dz.U. nr 94 poz. 651, z późn. zm.

w szerszym otoczeniu społecznym (na przykład w społeczności lokalnej czy w szeroko rozumianym kręgu rodzinno-towarzyskim). Z możliwości wsparcia w ramach ekonomii społecznej mogą korzystać osoby, które podlegają wykluczeniu społecznemu w związku z takimi problemami jak bezdomność, długotrwałe bezrobocie, uzależnienia, choroby psychiczne, niepełnosprawność, a także uchodźcy i osoby opuszczające zakład karny. Wsparcie obejmuje bardzo różne formy, począwszy od poradnictwa psychologicznego, prawnego i zawodowego, przez szkolenia dotyczące kwalifikacji zawodowych i umiejętności społecznych, po możliwość podejmowania zatrudnienia wspieranego (w postaci prac społecznie użytecznych, robót publicznych czy stażu) oraz zatrudnienia na otwartym rynku pracy (w tym w spółdzielni socjalnej). Możliwość korzystania z szerokiej gamy kursów i szkoleń zawodowych, w połączeniu z możliwością praktycznego sprawdzenia i doskonalenia swoich umiejętności podczas zajęć warsztatowych pod okiem nauczyciela zawodu oraz w połączeniu ze wsparciem w postaci doradcy zawodowego, psychologa czy terapeuty pracy, stwarza warunki do skutecznej reintegracji zawodowej, nawet w przypadku osób dotkniętych zaawansowaną marginalizacją społeczną. Już sama możliwość pracy - nawet jeśli nie jest to praca wymagająca, wyrafinowana i wysokopłatna – i korzystania z wypracowanych własnym wysiłkiem środków finansowych podnosi poczucie własnej wartości, przywraca poczucie sprawstwa i kontroli nad swoim życiem, zwiększa wiarę w możliwość przezwyciężenia życiowych problemów.³

Bardzo ważną kwestią jest współpraca jednostek samorządu terytorialnego z podmiotami ekonomii społecznej, ponieważ umożliwia ona poszerzenie dotychczasowych form działania na rzecz lokalnych społeczności i rozwiązywania problemów społecznych. Naturalnym polem aktywności gospodarczej przedsięwzięć społecznych są bowiem usługi na rzecz tych społeczności, realizowane często jako zadania publiczne zlecone przez administrację publiczną. Dzięki temu osoby uczestniczące w tych przedsięwzięciach (przede wszystkim w ramach centrów integracji społecznej lub spółdzielni socjalnych), a będące dotąd głównie beneficjentami (konsumentami) różnych rodzajów wsparcia, stają się aktywnymi uczestnikami życia lokalnej społeczności, świadcząc usługi podnoszące jakość życia wszystkich mieszkańców. Przykładem może być gmina Byczyna, gdzie uczestnicy Centrum Integracji Społecznej wykonują na rzecz mieszkańców gminy usługi remontowo-budowlane, porządkowe, związane z pielęgnacją terenów zielonych, usługi transportowe,

³ M. Frączek, N. Laurisz, *Ekonomia społeczna a rynek pracy*, [w:] M. Frączek, J. Hausner, S. Mazur (red.), *Wokół ekonomii społecznej*. MSAP, UE w Krakowie, Kraków 2012.

stolarskie, kolportaż przesyłek i ulotek oraz usługi melioracyjne.⁴ Osobom wykluczonym lub zagrożonym wykluczeniem przynosi to istotny efekt terapeutyczny w postaci poczucia, że robią coś pożytecznego nie tylko dla siebie, ale też dla innych, staje się więc dla nich nagrodą w znaczeniu psychologicznym, wzmacniającą motywację do dalszej aktywności i samozaradności. Natomiast w środowisku lokalnym prowadzi do przełamywania bariery nieufności i braku akceptacji dla osób borykających się z licznymi problemami społecznymi, przyczyniając się do ich destygmatyzacji i ułatwiając dalszy proces ich reintegracji społecznej. Mówiąc inaczej, przestają oni być postrzegani jako swego rodzaju obciążenie (zagrożenie) dla otoczenia, jako ludzie żyjący na cudzy koszt, a stają się elementem układanki społecznej, mającym swój wkład w budowanie lokalnego dobrostanu. Tu przykładem jest działalność Biłgorajskiego Przedsiębiorstwa Społecznego Spółka z o.o. w Biłgoraju, dbającego między innymi o miejską zieleń i estetykę przestrzeni publicznych⁵, a także działania prowadzone przez cieszyńskie Stowarzyszenie Pomocy Wzajemnej „Być Razem”, którego placówki, ulokowane w sąsiedztwie różnych osiedli mieszkaniowych wywoływały najczęściej z początku opór mieszkańców, obawiających się bliskości osób bezdomnych, uzależnionych od alkoholu itp. Z czasem jednak mieszkańcy tych placówek, prowadząc na rzecz okolicznej społeczności działalność usługową (krawiectwo, ślusarstwo, renowacja mebli, koszenie trawy, odgarnianie śniegu itp.), organizując różne akcje, zapraszając do siebie, nawiązali z nimi zwyczajne, sąsiedzkie relacje i zyskali (mniej lub bardziej życzliwą) akceptację. Również okoliczni pracodawcy zaczęli coraz częściej poszukiwać pracowników wśród osób korzystających z pomocy Stowarzyszenia, wiedząc, że można tu łatwiej niż w urzędzie pracy znaleźć ludzi chętnych i – co ważniejsze - gotowych do pracy⁶.

Ścisła współpraca z samorządem lokalnym daje także podmiotom gospodarki społecznej, a zwłaszcza Klubom i Centrom Integracji Społecznej - jeśli funkcjonują w strukturach gminnych (czego przykładem może być CIS w Mikołowie), możliwość otwarcia się na szczególnie trudne grupy osób, u których proces marginalizacji jest znacznie zaawansowany, ponieważ nie ma wtedy takiego nacisku na wydajność i efektywność, jak w przedsięwzięciach typowo rynkowych. Poprzez oferowanie swoich usług na zasadach

⁴ R.Grünner, M.Juszczak, P.Wąsiak, Współpraca władz lokalnych z podmiotami gospodarki społecznej na przykładzie gminy Byczyna. Korzyści dla społeczeństwa lokalnego i samorządu, [w:] E.Leś, M.Ołdak (red.), Przedsiębiorstwo społeczne w rozwoju lokalnym. Zeszyty Gospodarki społecznej, tom 2. Collegium Civitas, IPS UW, Warszawa 2007.

⁵ Więcej na stronie: atlas.ekonomiaspoleczna.pl

⁶ K.Faliszek, Ekonomia społeczna na rzecz integracji społecznej. Przypadek województwa śląskiego. Studium przypadku – Cieszyn, [w:] K.Wódcz, K.Faliszek (red.), Aktywizacja – Integracja – Spójność społeczna. W poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań w obszarze polityki społecznej i pracy socjalnej. WE Akapit, PTS, Toruń 2009.

nierynkowych (nieodpłatnie lub za niewielką odpłatnością) wszystkim znaczącym w mieście instytucjom publicznym i organizacjom pozarządowym, mikołowski CIS przyczynia się do budowania zaufania społecznego i więzi społecznych, a to z kolei wspiera proces reintegracji społecznej jego uczestników, dzięki temu bowiem udaje się pozyskiwać społeczność lokalną do działań na rzecz bezrobotnych zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz włączać bezrobotnych do działań na rzecz społeczności lokalnej.⁷

Trzeba także zwrócić uwagę na znaczenie włączenia instrumentów rynkowych do realizacji celów społecznych, które dokonuje się w ramach gospodarki społecznej. Konkurencja na wolnym rynku jest dla przedsiębiorstw społecznych w Polsce ciągle najtrudniejszym aspektem ich funkcjonowania, ale niesie ze sobą również istotne profity dla uczestników. Pozwala bowiem zmierzyć się z realnymi wyzwaniami gospodarki wolnorynkowej i otwartego rynku pracy, przy jednoczesnym korzystaniu ze swego rodzaju parasola ochronnego w postaci wsparcia oferowanego w ramach przedsięwzięć ekonomii społecznej. W szczególności spółdzielnie socjalne są takim instrumentem ułatwiającym podjęcie działalności gospodarczej osobom, które chciałyby to zrobić, lecz samodzielnie nie czują się na siłach lub z różnych powodów nie są w stanie się tego podjąć. Ważne znaczenie w tej kwestii ma możliwość przeznaczenia przez spółdzielnię socjalną części funduszy na prowadzenie działalności w zakresie reintegracji zawodowej i społecznej, ponieważ wydatki te podlegają zwolnieniom podatkowym. Ponadto zasada samorządności spółdzielni wymaga, aby sami jej członkowie mieli możliwość decydowania o najważniejszych sprawach. Dzięki istnieniu instytucji walnego zgromadzenia, wszyscy członkowie mogą brać czynny udział w zarządzaniu spółdzielnią, przysługuje im także prawo wybierania i bycia wybranym do organów spółdzielni (czynne i bierne prawo wyborcze).⁸ Taka wspólnotowa forma gospodarowania przyczynia się z jednej strony do rozwoju poczucia solidarności społecznej i motywacji prospołecznej, dzięki którym silniejsi wspierają słabszych,⁹ z drugiej zaś ludziom wykluczonym społecznie, zmarginalizowanym, izolowanym stwarza szansę zakorzenienia się we wspólnocie, odnalezienia siebie samego jako wartościowego członka jakiejś społeczności, nawet jeśli na początku – a czasem na zawsze – ma to być tylko wspólnota takich samych

⁷ B.Kowalczyk, *Ekonomia społeczna na rzecz integracji społecznej. Przypadek województwa śląskiego. Studium przypadku – Mikołów*, [w:] K.Wódcz, K.Faliszek (red.), *Aktywizacja – Integracja – Spójność społeczna. W poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań w obszarze polityki społecznej i pracy socjalnej*. WE Akapit, PTS, Toruń 2009.

⁸ B.Godlewska-Bujok, C.Miżejewski, *Ustawa o spółdzielniach socjalnych. Komentarz*. MPiPS, Warszawa 2012.

⁹ Członkami spółdzielni socjalnej mogą być, obok osób podlegających wykluczeniu społecznemu, również inne osoby, jeżeli ich praca na rzecz spółdzielni socjalnej wymaga szczególnych kwalifikacji, których nie posiadają pozostali członkowie tej spółdzielni [Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych, Dz.U. 2006.94.651, z późn. zmianami].

rozbitków życiowych. Daje poza tym także możliwość nabycia i praktycznego przećwiczenia umiejętności związanych z poruszaniem się wśród meandrów wolnego rynku, bez konieczności ponoszenia ciężaru całkowitej i wyłącznej odpowiedzialności za podejmowane ryzyko, ale jednak pozwalając owego ryzyka w jakimś stopniu doświadczyć i oswoić się z nim, mając oparcie we wspólnocie.

Strategie przystosowawcze klientów pomocy społecznej są najczęściej wypracowywane na podstawie ich własnych doświadczeń (przeważnie negatywnych), jak i naśladowania zachowań innych (najczęściej równie nieprzystosowanych do samodzielnej egzystencji), czyli są wynikiem takiego samego procesu uczenia się, jak to ma miejsce w przypadku osób, którym się w życiu powiodło (nie przypadkiem przecież mówimy o *wyuczonej* bezradności). Jeśli pomoc społeczna ma skutecznie wspierać swoich klientów w odzyskiwaniu zdolności do samodzielnego radzenia sobie z trudnościami życiowymi, to musi stworzyć warunki, aby się tego mogli nauczyć, aby zmieniły się przede wszystkim ich postawy wobec otaczającej rzeczywistości i wobec samych siebie. Świadczenia pieniężne i rzeczowe, które są najczęstszą formą pomocy oferowaną klientom, utrwalają nie tylko zachowania, ale i postawy niepożądane, czyli brak motywacji do samozaradności - ponieważ w sensie psychologicznym stanowią swoistą formę nagrody, wzmocnienia pozytywnego dla tych niekorzystnych postaw i zachowań. Motywację do zmiany swoich strategii przystosowawczych, nastawienie na własną aktywność można uruchomić i utrwalić tylko poprzez wzmacnianie (nagradzanie) postaw i zachowań pożądaných. Należy więc stwarzać okazje, aby sytuacje umożliwiające utrwalenie (uczenie się) odpowiednich postaw i zachowań pojawiały się jak najczęściej w działaniach skierowanych do osób podlegających wykluczeniu społecznemu. Takie możliwości stwarza właśnie przedsiębiorczość społeczna w różnych swoich postaciach, pozwalając łączyć działania naprawcze z dostarczaniem praktycznych doświadczeń zawodowych i społecznych, a także wiążąc uprawnienia jednostki z jej zobowiązaniami. Optymalna wydaje się sytuacja, gdy uczestnictwo w klubie i/lub centrum integracji społecznej jest przygotowaniem do członkostwa w spółdzielni socjalnej, której funkcjonowanie poddane jest surowszym wymogom gry rynkowej. Przykładem skuteczności takiego rozwiązania może być działalność Centrum Integracji Społecznej w Bystrzycy Kłodzkiej.¹⁰

¹⁰ K.Jaśnikowska-Rudaniecka, Doświadczenia i dobra praktyka ekonomii społecznej – bystrzyckie Centrum Integracji Społecznej, [w:] J.Starega-Piasek (red.), *Ekonomia społeczna. Perspektywa rynku pracy i pomocy społecznej*. IRSS, Warszawa 2007; także M.Bernard-Staniszevska, G.Wdowiak, *Krótki raport z działalności Centrum Integracji Społecznej w Bystrzycy Kłodzkiej*, [w:] E.Leś, M.Ołdak (red.), *Przedsiębiorstwo społeczne w rozwoju lokalnym. Zeszyty Gospodarki społecznej*, tom 2. Collegium Civitas, IPS UW, Warszawa 2007.

Trzeba jednocześnie mocno podkreślić, że niezależnie od podejmowanych działań pomocowych i wspierających, zawsze pozostanie pewna liczba klientów pomocy społecznej, którzy z różnych przyczyn nigdy nie osiągną takiego poziomu samodzielności w funkcjonowaniu zawodowym i społecznym, by móc odnaleźć się na otwartym rynku pracy. Prawdopodobnie w ich przypadku możliwy będzie jednak jakiś rodzaj aktywizacji, może praca na wspieranym rynku pracy, częściowa integracja społeczna, warunkowane wszakże utrzymywaniem stałego wsparcia ze strony pracowników socjalnych, społeczności lokalnej czy innej wspólnoty. Albowiem w przypadku osób dotkniętych zaawansowanym wykluczeniem skuteczna ich aktywizacja i integracja społeczna bardzo często oparta jest na poczuciu przynależności do wspólnoty takich samych osób i to stanowi dla nich bardzo ważny element wsparcia społecznego: w grupie są zaradni i aktywni, zostawieni sami sobie już sobie nie poradzą. Szansą na takie rozwiązanie także są przedsięwzięcia ekonomii społecznej. Spektakularnymi przykładami takiego funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych są chociażby Zakład Aktywności Zawodowej Kręgielnia „Mango” w Wąbrzeźnie, którego celem jest umożliwienie pracy i rehabilitacji zawodowej osobom niepełnosprawnym, lub też Ośrodek Readaptacji EKO „Szkoła Życia” w Wandzinie, przeznaczony dla osób uzależnionych od narkotyków, od alkoholu i zakażonych wirusem HIV, oferujący im leczenie, terapię oraz readaptację zawodową poprzez pracę w gospodarstwie rolnym.¹¹ Taka wspierana samodzielność jest bardzo dobrą alternatywą dla pomocy polegającej tylko na wypłacaniu zasiłków, niosącą na dodatek jeszcze jeden bardzo istotny profit w postaci szansy na przerwanie procesu dziedziczenia ubóstwa i wykluczenia przez kolejne pokolenie.

Oczywiście reintegracja zawodowa i społeczna to nie jest zadanie „lekkie, łatwe i przyjemne”, a przedsiębiorczość społeczna nie jest łatwym do zastosowania instrumentem rozwiązującym problem wykluczenia społecznego, tym bardziej nie jest uniwersalnym sposobem na wszystkie bolączki pomocy społecznej. Liczne badania pokazują, jakie bariery i trudności napotykają podmioty ekonomii społecznej w swoich działaniach. Podmioty ekonomii społecznej okazują się najbardziej skuteczne i efektywne w drodze do odzyskiwania samodzielności życiowej ich uczestników wtedy, gdy są dobrze wkomponowane w kompleksowe działania, prowadzone we współpracy podmiotów publicznych (samorząd lokalny, urząd pracy, ośrodek pomocy społecznej), społecznych (organizacje pozarządowe, nieformalne inicjatywy obywatelskie) i prywatnych (lokalny biznes). Funkcjonując w

¹¹ Więcej informacji na stronie: atlas.ekonomiaspoleczna.pl

przestrzeni pomiędzy wolnym rynkiem a systemem pomocy społecznej dobrze wypełniają tę lukę, przyczyniając się do ulepszania życia nie tylko osób i grup defaworyzowanych, ale całych społeczności lokalnych, na rzecz których działają.